

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شماره پایان‌نامه:

دانشگاه شهید چمران اهواز

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان‌نامه‌ی دکتری زبان و ادبیات فارسی

گرایش محض

عنوان

بررسی بن‌مایه‌ی سفر در شعر شاعران

برجسته‌ی معاصر ایران

استادان راهنما

دکتر نصراله امامی

دکتر منوچهر تشکری

استاد مشاور

دکتر محمدرضا صالحی مازندرانی

نگارنده

آسیه کشاورز مویدی

اهواز خرداد ۱۳۹۴

«شصتمین سالگرد تأسیس دانشگاه گرامی‌باد»

باسمه تعالی

دانشگاه شهید چمران اهواز

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

(نتیجه ارزشیابی پایان‌نامه دکتری)

پایان‌نامه خانم آسیه کشاورز مویدی دانشجوی رشته زبان و ادبیات فارسی گرایش محض

دانشکده ادبیات و علوم انسانی به شمار دانشجویی ۸۹۶۰۱۰۴

با عنوان:

بررسی بن‌مایه‌ی سفر در شعر شاعران

برجسته‌ی معاصر ایران

جهت اخذ مدرک دکتری در تاریخ ۱۳۹۴/۳/۲۵ توسط هیأت داوران مورد ارزشیابی قرار گرفت و

با درجه..... تصویب گردید

اعضای هیأت داوران:	رتبه علمی	امضا
استاد راهنما: دکتر نصراله امامی	استاد	
استاد راهنما: دکتر منوچهر تشکری	استادیار	
استاد مشاور: دکتر محمدرضا صالحی مازندرانی	استادیار	
استاد داور: دکتر پروین گلی‌زاده	دانشیار	
استاد داور: دکتر منوچهر جوکار	استادیار	
استاد داور مدعو خارجی: دکتر آذرمیدخت رکنی	استادیار	
نماینده تحصیلات تکمیلی: دکتر قدرت قاسمی پور	استادیار	
۲.مدیر گروه: دکتر قدرت قاسمی پور	استادیار	
۳.معاون پژوهشی و تحصیلات تکمیلی دانشکده: دکتر محمدرضا صالحی مازندرانی	استادیار	
۴.مدیر تحصیلات تکمیلی دانشگاه: دکتر عبدالرحمان راسخ	استاد	

تقدیم به

استاد فرزانه و گران قدرم

دکتر نصراله امامی

نام خانوادگی دانشجو: کشاورز مویدی	نام: آسیه
عنوان پایان نامه: بررسی بن مایه سفر در شعر شاعران برجسته‌ی معاصر ایران	
استادان راهنما: دکتر نصراله امامی و دکتر منوچهر تشکری	
استاد مشاور: دکتر محمدرضا صالحی مازندرانی	
درجه تحصیلی: دکتری	رشته: زبان و ادبیات فارسی گرایش: محض
محل تحصیل (دانشگاه): شهید چمران اهواز دانشکده: ادبیات و علوم انسانی	
تاریخ فارغ‌التحصیلی: خردادماه ۱۳۹۴	تعداد صفحه: ۴۸۱+ صفحه
کلید واژه‌ها: سفر، نیما، شاملو، اخوان ثالث، سپهری	
<p>چکیده</p> <p>نقش ویژه‌ی سفر در بازگویی خواسته‌ها، اندیشه‌ها و آرزوهای بشر، انکار ناشدنی است و از کهن‌ترین نویسندگان و شاعران تا معاصران و پیشگامان این عرصه، همگی با بهره‌گیری از مضمون سفر، پیام و آرمان خویش را رساتر و شیواتر، به مخاطب انتقال داده‌اند؛ به گونه‌ای که سفر، یکی از پرکاربردترین بن مایه‌ها در شعر و داستان است. در این میان، تفاوت شیوه و روش در کار شاعران، سبب آفرینش‌های گوناگون هنری شده و به همین دلیل، سفر و ملزومات آن نیز، با توجه به دیدگاه‌های شاعران، کارکردهای متفاوتی پذیرفته است. از آن جا که نیما، شاملو، اخوان ثالث و سپهری، شاعران طراز اول ادبیات معاصر ایران به شمار می‌روند و هر کدام در سبک و شیوه‌ای ویژه از شعر معاصر پیش‌رو و سرآمد هستند؛ در نتیجه، شعر و اندیشه‌ی آنان در این رساله، مورد ارزیابی قرار گرفت و جایگاه سفر و گوناگونی کارکردهای آن در تبیین اندیشه‌های آنان، به عنوان قله‌های شعر معاصر، بررسی و تحلیل شد و بر اساس بسامد مضمون‌ها، انواع سفر طبقه‌بندی گردید؛ این رساله در حالی است که گاه تداخل مضمون‌ها، کار طبقه‌بندی را دشوار می‌ساخت. این رساله با در نظر گرفتن تعداد شاعران و توضیحی تکمیلی در خصوص جایگاه سفر در نزد شاعران و نویسندگان پیشین، در شش فصل تهیه و تنظیم گردید. در نهایت بر اساس مطالعه‌های انجام شده، سفر در شعر تمامی شاعران برگزیده از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و با توجه به روند تکاملی شعرشان، نقش‌ها و کارکردهای آن نیز تغییر می‌یابد.</p>	

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه.....	یک
فصل اوّل: کلیات پژوهش.....	۱-۴
۱-۱) بیان مسأله.....	۱
۲-۱) پرسش‌های پژوهش.....	۲
۳-۱) فرضیه‌های پژوهش.....	۲
۴-۱) ضرورت و اهداف پژوهش.....	۲
۵-۱) روش پژوهش.....	۳
۶-۱) پیشینه‌ی پژوهش.....	۳
فصل دوم: درآمد.....	۵-۴۵
۱-۲) سفر در اساطیر جهان و ایران.....	۶
۲-۲) سفر از منظر ادیان الهی.....	۱۰
۳-۲) نقش سفر در اندیشه‌ی شاعران کهن پارسی.....	۱۱
۴-۲) سفر در متون نثر عرفانی.....	۲۴
۵-۲) جایگاه سفر در ادبیات غرب.....	۲۶
۶-۲) نظریه‌ی جوزف کمپبل درباره‌ی سفر قهرمان.....	۳۰
۷-۲) سفر در اندیشه‌ی شاعران معاصر ایران.....	۳۵
فصل سوم: بررسی بن‌مایه‌ی سفر در شعر نیما.....	۴۵-۱۳۵
۱-۳) نیما و زندگی شخصی او.....	۴۶
۲-۳) غم غربت و بازتاب دوری از وطن.....	۵۳
۳-۳) سفر به طبیعت و ستایش آن.....	۶۲
۴-۳) سفر و نقش آن در رشد و تکامل انسان.....	۷۰
۵-۳) جایگاه سفر در طرح مسایل اجتماعی و سیاسی.....	۷۳

- ۹۰.....۶-۳ بررسی چند منظومه از نیما بر اساس الگوی سفر جوزف کمپیل
- ۹۱.....۱-۶-۳ منظومه‌ی مانلی
- ۹۲.....۱-۱-۶-۳ دعوت به سفر
- ۹۴.....۲-۱-۶-۳ ردّ دعوت
- ۹۵.....۳-۱-۶-۳ راهنما
- ۹۵.....۴-۱-۶-۳ آستانه، نگهبانان آستانه و گذر از آستانه
- ۱۰۱.....۵-۱-۶-۳ آزمون
- ۱۰۲.....۶-۱-۶-۳ پاداش
- ۱۰۳.....۷-۱-۶-۳ اکسیر
- ۱۰۴.....۸-۱-۶-۳ بازگشت
- ۱۰۶.....۲-۶-۳ منظومه‌ی قلعه‌ی سقریم
- ۱۰۹.....۱-۲-۶-۳ ندای پیک
- ۱۱۰.....۲-۲-۶-۳ ردّ دعوت
- ۱۱۱.....۳-۲-۶-۳ قبول دعوت
- ۱۱۱.....۴-۲-۶-۳ گذر از آستانه و نگهبانان آستانه
- ۱۱۲.....۵-۲-۶-۳ راهنما
- ۱۱۳.....۶-۲-۶-۳ آزمون
- ۱۱۵.....۷-۲-۶-۳ امداد
- ۱۱۶.....۸-۲-۶-۳ پاداش
- ۱۱۷.....۹-۲-۶-۳ بازگشت
- ۱۱۹.....۱۰-۲-۶-۳ اکسیر
- ۱۲۰.....۳-۶-۳ منظومه‌ی خانه‌ی سریویلی
- ۱۲۱.....۱-۳-۶-۳ فضای عادی
- ۱۲۲.....۲-۳-۶-۳ ندای پیک یا دعوت به ماجرا
- ۱۲۳.....۳-۳-۶-۳ ردّ دعوت/قبول دعوت

- ۱۲۳.....گذر از آستانه (۶-۳-۴).....
- ۱۲۵.....راهنما (۶-۳-۵).....
- ۱۲۶.....آزمون (۶-۳-۶).....
- ۱۲۷.....امدادرسان و پاداش (۶-۳-۷).....
- ۱۲۷.....بازگشت (۶-۳-۸).....
- ۱۲۸.....اکسیر (۶-۳-۹).....
- ۱۲۹.....منظومه‌ی پی دارو چوپان (۳-۶-۴).....
- ۱۲۹.....فضای عادی (۳-۶-۱).....
- ۱۳۰.....دعوت به ماجرا (ندای پیک) و قبول دعوت (۳-۶-۲).....
- ۱۳۰.....راهنما (۳-۶-۳).....
- ۱۳۱.....گذر از آستانه (۳-۶-۴).....
- ۱۳۱.....آزمون و امدادرسان (۳-۶-۵).....
- ۱۳۳.....پاداش (۳-۶-۶).....
- ۱۳۴.....بازگشت (۳-۶-۷).....
- ۱۳۴.....اکسیر (۳-۶-۸).....
- ۱۳۶-۲۳۸.....**فصل چهارم: بررسی بن مایه‌ی سفر در شعر شاملو**.....
- ۱۳۷.....زندگی و شعر شاملو (۴-۱).....
- ۱۴۲.....انعکاس سفرهای واقعی و غم دوری از وطن (۴-۲).....
- ۱۵۷.....جایگاه سفر در بیان مسایل سیاسی و اجتماعی (۴-۳).....
- ۱۹۴.....سفر، بیانگر زندگی و مرگ (۴-۴).....
- ۲۱۷.....سفر در جست‌وجوی تکامل و عشق (۴-۵).....
- ۲۳۹-۳۵۶.....**فصل پنجم: بررسی بن مایه‌ی سفر در شعر اخوان ثالث**.....
- ۲۴۰.....زندگی و شعر مهدی اخوان ثالث (۵-۱).....
- ۲۴۵.....جایگاه سفرهای واقعی و انعکاس آن‌ها (۵-۲).....
- ۲۷۴.....سفر و بازتاب دوری از وطن (۵-۳).....

۲۸۵.....	۴-۵) نقش سفر در انعکاس مسایل سیاسی و اجتماعی.....
۳۳۲.....	۵-۵) سفر، بیانگر عشق و رسیدن به کمال.....
۳۵۱.....	۶-۵) سفر و اندیشه‌ی مرگ.....
۳۵۷-۴۶۱.....	فصل ششم: بررسی بن‌مایه‌ی سفر در شعر سهراب سپهری.....
۳۵۸.....	۱-۶) زندگی و شعر سهراب سپهری.....
۳۶۴.....	۲-۶) سفر در طبیعت.....
۳۷۰.....	۳-۶) سفر، ابزاری برای بازتاب اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی.....
۳۷۹.....	۴-۶) سفرهای رویاگونه در جست‌وجوی هویت.....
۳۹۶.....	۵-۶) سفر، انگیزه‌ای برای رسیدن به شناخت عرفانی.....
۴۰۰.....	۶-۶) سفر به منظور رسیدن به وحدت و یگانگی.....
۴۱۰.....	۷-۶) سفر، فراخوان رسیدن به معرفت و سعادت.....
۴۲۱.....	۸-۶) سفر به آرمان‌شهر.....
۴۳۴.....	۹-۶) درهم آمیختگی سفرهای واقعی، ذهنی و درونی.....
۴۶۲.....	نتیجه‌گیری.....
۴۶۸.....	کتاب‌نامه.....

چکیده انگلیسی

سفر، همواره در ذهن بشر با رویاها و آرمان‌ها همراه بوده و بیشتر به دو گونه‌ی واقعی و خیالی جلوه‌گر شده است. هر دو نوع سفر و موضوع‌های مرتبط با آن‌ها یکی از پر بسامدترین واژه‌ها در شعر شاعران به‌ویژه شاعران برجسته‌ی معاصر به شمار می‌رود و به یک بن‌مایه‌ی ویژه نزد آنان تبدیل شده است. آنان از این بن‌مایه برای بیان اندیشه‌ها و بازگویی آرمان‌های خویش بهره برده‌اند؛ از این رو، بررسی و تحلیل این بن‌مایه در شعر شاعران برجسته‌ی معاصر می‌تواند در آشکار ساختن اندیشه‌های و بازگویی آرمان‌های آنان بسیار مؤثر باشد. در بین شاعران، شاعران برجسته‌ی معاصر، به دلایلی از جمله تأثیرپذیری از شاعران مغرب زمین و همچنین بازتاب اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی در شعر آنان، این بن‌مایه را بیش از پیش به صورت‌های گوناگون در سفر خود بازتاب داده‌اند؛ بنابراین با توجه به علاقه‌ی شاعران برجسته‌ی معاصر در استفاده از این بن‌مایه در سروده‌های خود، ضرورت انجام این پژوهش آشکار می‌گردد تا بتوان ضمن بررسی اشعار این شاعران در به کارگیری از بن‌مایه‌ی سفر، شباهت‌ها و تفاوت‌های اندیشه و سبک بیان آنان از یک بن‌مایه‌ی مشترک، بررسی شود؛ به همین منظور از میان شاعر برجسته‌ی معاصر، نیما، اخوان ثالث، شاملو و سپهری گزینش شدند و تمام اشعار آنان مورد بررسی قرار گرفت.

در این میان، هر سروده‌ای از این شاعران که در ارتباط با سفر بود، جمع‌آوری شد و در نهایت با توجه به بسامد مضمون‌ها، انواع سفر در اشعار آنان طبقه‌بندی گردید و پس از آن، به تحلیل و بررسی نقش و جایگاه سفر در آن اشعار پرداخته شد؛ هر چند در ابتدا نیت آن بود که منوچهر آتشی نیز جزو این شاعران باشد، اما در ضمن کار، به دلیل گستردگی مطلب و با توجه به راهنمایی‌های استادان محترم راهنما و مشاور، از شعر منوچهر آتشی به دلیل متفاوت بودن دوره‌ی شاعری و خاستگاه وی با چهار شاعر دیگر، صرف نظر گردید؛ در واقع، اشعار نیما به عنوان پدر شعر نو و شعرهای اخوان، شاملو و سپهری به عنوان دنبال‌کنندگان مستقیم سبک نیما، در این رساله بررسی و تحلیل گردید. از سویی، شعر فروغ فرخزاد نیز از آن جهت مورد بررسی قرار نگرفت که اولاً حجم کار بسیار زیاد نشود و در ثانی، بهتر آن دانسته شد که شعر و اندیشه‌ی

وی درباره‌ی سفر با شاعران زن بررسی شود تا امکان مقایسه میان سبک و روش شاعران زن معاصر در به کارگیری از یک مضمون مشترک، فراهم گردد.

این رساله با در نظر گرفتن چهار شاعر برگزیده‌ی معاصر، در شش فصل تنظیم شده که فصل اول با عنوان «کلیات پژوهش» در برگزیده‌ی بیان مسأله، پرسش‌ها، فرضیه‌ها، ضرورت و اهداف، روش و پیشینه‌ی پژوهش است. در فصل دوم با عنوان «درآمد»، به بررسی اجمالی جایگاه سفر در اسطوره‌های ایران و جهان، ادیان الهی و شاعران کهن ادبیات فارسی پرداخته شده است. از آن جا که هدف در بازگویی این قسمت بر اختصار بوده، از انتخاب تمامی شاعران کهن و همچنین شاعران سبک بازگشت، به علت تکرار مضامین و سبک شاعران پیش از خود، صرف نظر گردیده است. در ادامه‌ی فصل دوم، دیدگاه نویسندگان و شاعران مغرب زمین از بن‌مایه‌ی سفر، به اختصار توضیح داده شده است؛ همچنین به تشریح نظریه‌ی جوزف کمپبل با عنوان «سفر قهرمان» پرداخته شده و در انتها درباره‌ی جایگاه سفر نزد شاعران معاصر ایران با ذکر برخی از شواهد شعری، توضیحاتی ارائه گردیده است.

فصل سوم که به نیما اختصاص یافته در شش گفتار تنظیم شده است. در گفتار اول توضیحاتی راجع به زندگی و شعر نیما ارائه گردیده است. سپس در گفتارهای دوم و سوم، سفرهای واقعی و بازتاب آن‌ها در اشعار نیما به صورت غم غربت و بازتاب دوری از وطن، سفر به طبیعت و ستایش آن بیان شده است. در گفتارهای بعدی، سفر و نقش آن در رشد و تکامل انسان و جایگاه سفر در طرح مسایل اجتماعی و سیاسی مطرح گردیده است. در گفتار انتهایی، با نگاهی به جریان‌های نقد ادبی معاصر، به بررسی چند منظومه‌ی داستانی نیما بر اساس الگوی سفر قهرمان جوزف کمپبل پرداخته شده است. از آن جهت منظومه‌های داستانی نیما گزینش شد که هیچ‌کدام از شاعران به اندازه‌ی وی، به داستان‌پردازی و رعایت ساختار داستانی اهمّیت نداده‌اند. از طرفی، در منظومه‌های داستانی این شاعران، مضمون‌ها و نقش‌های دیگر، حضور غالب‌تری نسبت به روایت داستانی داشته‌اند؛ برای مثال، در منظومه‌ی «مرد و مرکب» از اخوان‌ثالث، نقش سفر در بازتاب مسایل سیاسی و اجتماعی، چنان پررنگ و غالب است که روایت داستانی را زیر تأثیر خود قرار داده؛ اما در منظومه‌های نیما به روایت داستانی و ساختار آن،

دقت و توجه بیشتری نشان داده شده است؛ به همین دلیل، تنها آثار او از دیدگاه الگوی سفر کمپیل بررسی گردیده است.

در فصل چهارم، شعر شاملو بر اساس میزان به کارگیری بن‌مایه‌ی سفر، تحلیل و بررسی شده است. در پنج گفتار این فصل، ابتدا توضیحی در مورد شعر و زندگی شاعر ارائه گردیده و پس از آن، انعکاس سفرهای واقعی و غم دوری از وطن، جایگاه سفر در بیان مسایل سیاسی و اجتماعی، نقش سفر در بازگویی مفاهیم زندگی و مرگ و در انتها سفر در جست‌وجوی تکامل و عشق مطرح شده است.

شعر اخوان ثالث در فصل پنجم از منظر کاربرد بن‌مایه‌ی سفر مورد بررسی قرار گرفته و در شش گفتار تنظیم شده است که شامل: زندگی و شعر وی، جایگاه سفرهای واقعی و انعکاس آن‌ها، سفر و بازتاب دوری از وطن، نقش سفر در انعکاس مسایل سیاسی و اجتماعی، سفر، بیانگر عشق و رسیدن به کمال و در نهایت سفر و اندیشه‌ی مرگ است.

فصل ششم یا پایانی، به سهراب سپهری اختصاص یافته است. به دلیل استفاده‌ی فراوان شاعر از بن‌مایه‌ی سفر و جایگاه ویژه‌ی آن نزد او، این فصل در نه گفتار طبقه‌بندی شده که با توجه به روند شکل‌گیری شعر سپهری، شامل: زندگی و شعر سهراب سپهری، سفر در طبیعت، سفر به عنوان ابزاری برای بازتاب اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی، سفرهای رویاگونه در جست‌وجوی هویت، انگیزه‌ای برای رسیدن به شناخت عرفانی، سفر به منظور رسیدن به وحدت و یگانگی، سفر به عنوان فراخوان رسیدن به معرفت و سعادت، سفر به آرمان‌شهر و در انتها درهم آمیختگی سفرهای واقعی، ذهنی و درونی است. برخی از مشکل‌هایی که در طبقه‌بندی و تدوین رساله به چشم می‌خورد، تداخل مضمون‌های شاعران در مورد سفر بوده که کار طبقه‌بندی را دشوار ساخته است.

اکنون که این رساله به پایان رسیده است، نگارنده بر خود لازم می‌داند از تمامی کسانی که در به انجام رساندن آن وی را یاری داده‌اند، سپاسگزاری نماید. در ابتدا نگارنده پروردگار یگانه را سپاس می‌گوید؛ او که حضورش با جان و دل بنده سرشته و لطف و احسانش، بهترین تکیه‌گاه و پشتیبان نگارنده در تمامی لحظه‌هاست. سپس از استاد اندیشمند، جناب آقای دکتر نصراله امامی به دلیل راهنمایی‌های ارزنده و پربار ایشان، در طول دوران تحصیل و در تدوین این رساله بسیار

سپاسگزارم. بی‌گمان ایشان یکی از شایسته‌ترین و فرزانه‌ترین استادان ادبیات فارسی ایران زمین‌اند و بسیار شاکر و خرسندم که افتخار شاگردی ایشان نصیب بنده شده است. در ادامه، از استاد صبور، نکته‌سنج و بزرگووارم، جناب آقای دکتر منوچهر تشکری بی‌نهایت سپاسگزارم؛ اندرزهای ایشان، هم در زمان نگارش رساله و هم در زمان تحصیل، روشنگر راه این جانب بوده است؛ همچنین دقت و تیزبینی ایشان، همواره مرا به تحسین واداشته است. حضور استاد متین و گران‌قدر، جناب آقای دکتر صالحی مازندرانی در جمع استادان یاری‌رسان بنده در این رساله، همواره مایه‌ی خوشحالی و دل‌گرمی بوده است؛ حسن برخورد و آرامش وصف ناشدنی ایشان، در تمام مدت، مرا سپاسگزار وجودشان کرده است. نگارنده همچنین بر خود لازم می‌داند از دیگر استادان محترم گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز، به ویژه سرکار خانم دکتر گلی‌زاده که سمت شاگردی ایشان را داشته و مادرانه، بنده را اندرز داده‌اند و جناب آقایان دکتر منوچهر جوکار و دکتر قاسمی‌پور- که همواره ارادتمندشان هستم- سپاسگزاری نماید. در انتها، قدردان زحمات تک‌تک افراد خانواده‌ام به ویژه پدر همیشه مهربانم و همسر فداکارم هستم و دلگرمی جمع دوستانم را ارج می‌نهم.

آسیه کشاورز

اهواز، خردادماه ۱۳۹۴

فصل اوّل

کلیّات پژوهش

۱-۱) بیان مسأله

سفر چه واقعی و چه بر پایه‌ی خیال، جایگاه ویژه‌ای در شعر شاعران و آثار نویسندگان دارد و بی‌گمان در هر زمان و در ادبیات هر ملّتی، یکی از بن‌مایه‌های رایج و پرکاربرد ادبی به شمار می‌رود. در اسطوره‌ها و افسانه‌ها بخش بزرگی از شرح زندگی قهرمان در سفر می‌گذرد و با قرار دادن قهرمان در سفرهای گوناگون، دلآوری‌ها و رشادت‌های آنان، بازگو می‌شود. در ادبیات حماسی ایران نیز، اَبَر‌قهرمان این حماسه، رستم، راهی سفرهای گوناگون می‌شود تا مردانگی و میهن‌پرستی او به نمایش گذاشته شود؛ همچنین سفر در ادبیات تعلیمی، پرورش دهنده‌ی روح و جسم آدمی به شمار می‌رود و مایه‌ی پیشرفت و تکامل دانسته می‌شود؛ به همین طریق در ادبیات عرفانی هم سفر مورد ستایش قرار می‌گیرد و از آن در شرح مسائل عرفانی چون وحدت و فنا، در منظومه‌ی منطوق‌الطیر عطار، استفاده می‌شود.

در ادبیات معاصر، با توجّه به شرایط فرهنگی و اجتماعی متفاوت و تغییر و تحوّل در ساختار و معنا، مضمون‌پردازی با سفر نیز تفاوت می‌یابد و نویسندگان و شاعران برای بیان غیر مستقیم معانی مورد نظر خود، آگاهانه از طرح سفر استفاده کرده‌اند تا بدان جا که سفر از دید آنان بستری کارآمد برای بیان معانی سیاسی، اجتماعی، فلسفی و... به شمار می‌رود. از سویی دیگر؛ نیما، شاملو، اخوان و سپهری هر کدام نمایندگان برجسته‌ای از ادبیات معاصر ایران هستند و آثار آنان از ارزنده‌ترین شعرهای معاصر به شمار می‌رود. هر کدام از این شاعران با نگاهی خاص به جهان و انسان نگریسته‌اند و حاصل این نگرش گاه با مضمون‌پردازی در قالب سفر به مخاطب انتقال داده شده است.

۲-۱) پرسش‌های پژوهش

۱- آیا بن‌مایه‌ی سفر در شعر شاعران برجسته‌ی معاصر حضوری نمادین دارد؟

۲- پرکاربردترین نقش سفر در شعر هر کدام از شاعران برجسته‌ی معاصر چیست؟

- ۳- آیا شاعران برجسته‌ی معاصر به بازگویی سفرهای واقعی خود پرداخته‌اند؟
- ۴- سفرهای واقعی شاعران برجسته‌ی معاصر تا چه اندازه در تکامل اندیشه، شخصیت و تغییر نگرش آن‌ها تأثیرگذار بوده است؟
- ۵- طبقه‌بندی موضوعی سفر در شعر شاعران برگزیده‌ی معاصر تا چه حد، امکان‌پذیر است؟
- ۶- جایگاه سفر در تبیین اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی شاعران برگزیده‌ی معاصر چگونه است؟
- ۷- آیا شاعران توانسته‌اند در طرح سفرهای خویش به‌روشنی، آرمان‌های خود را بازگو کنند؟
- ۸- سفر، در مقایسه‌ی میان دنیای واقعی و آرمانی شاعر چه نقشی ایفا می‌کند؟

۱-۳) فرضیه‌های پژوهش

برخی از پیش‌فرض‌های این بررسی شامل موارد زیر است:

- ۱- سفرهای واقعی شاعران در غنای محتوایی شعر آنان تأثیرگذار بوده است.
- ۲- دل‌سروده‌های شاعران در دوری از وطن، یکی از برجسته‌ترین نمودهای سفرهای واقعی به شمار می‌رود.
- ۳- سفر ابزار مناسبی برای شرح مسائل سیاسی و اجتماعی برای شاعران فراهم آورده است.
- ۴- اقامت در محیط‌های گوناگون، بر شعر شاعران تأثیر دارد.
- ۵- رویکرد شاعران برجسته به بن‌مایه‌ی سفر گاه با یکدیگر شباهت دارد و گاه متمایز است.
- ۶- نوع نگاه شاعران برگزیده‌ی معاصر به سفر در طول زندگی آن‌ها، دچار تغییر و تحول شده است.
- ۷- زبان و اندیشه‌ی شاعران برجسته‌ی معاصر در طبقه‌بندی موضوعی سفر تأثیرگذار است.
- ۸- شاعران با استفاده‌ی ابزاری از سفر در انتقال مفاهیم مورد نظر خویش بسیار موفق بوده‌اند.

۱-۴) ضرورت و اهداف پژوهش

ضرورت پرداختن به نقش سفر در شعر معاصر، از توجّه فراوان به بن‌مایه‌ی سفر سرچشمه می‌گیرد. گوناگونی مسائل مطرح شده در قالب سفر به اندازه‌ای است که می‌توان گفت، تقریباً تمامی مضامین ارائه شده در ادبیات معاصر، حداقل برای یک بار، از دریچه‌ی سفر به مخاطب

نشان داده شده است و از آن جا که تاکنون در این باره، پژوهشی ویژه صورت نگرفته است، پژوهش درباره‌ی این موضوع ضروری به نظر می‌رسد. هدف از این بررسی، مطالعه‌ای در پرداختن هدفمند به بن‌مایه‌ی سفر در شعر شاعران برجسته‌ی معاصر و مقایسه‌ی کارکرد آنان در این زمینه با یکدیگر است؛ چرا که شاعران، هر کدام به جنبه‌ای از سفر توجه بیشتر نشان داده‌اند و روش هر کدام در انتقال مفاهیم با استفاده از این بن‌مایه، ویژگی خاصی داشته است؛ بنابراین در این پژوهش به آثار این شاعران بزرگ، از منظر توجه به بن‌مایه‌ی سفر نگریسته شده و شباهت‌ها، تفاوت‌ها و کارکردهای گوناگون سفر در سروده‌های آنان نقد و بررسی گردیده‌است تا دریافت شود که میزان توجه شاعران برجسته‌ی معاصر به بن‌مایه‌ی سفر تا چه میزان است و همچنین نگرش آنان در به کارگیری از یک مضمون واحد تا چه اندازه بر سرایش اشعار آنان تأثیر دارد.

۱-۵) روش پژوهش

روش کار در این پژوهش به شیوه‌ی کتابخانه‌ای، توصیفی و تحلیلی بوده است. به این صورت که در ابتدا با مراجعه به آثار چهار شاعر برگزیده‌ی معاصر، یعنی نیما، شاملو، اخوان و سپهری، سروده‌های آنان مورد مطالعه قرار گرفت. در این میان اشعاری که در ارتباط با سفر سروده و یا به هر شکلی از سفر و مشتقات آن از قبیل، جاده، توشه، راه، مسافر، کاروان و... استفاده شده است، گزینش و گردآوری گردید، سپس با توجه به مضمون آن‌ها، به طبقه‌بندی و تحلیل انواع سفر، پرداخته شد. ذکر این نکته ضروری است که در شعر معاصر، مفاهیم و مضمون‌های شعری تا حدی در هم تداخل می‌یابند؛ یعنی شاعر در یک سروده، مضمون‌های مختلف سیاسی، اجتماعی و شخصی را به کار می‌گیرد؛ بنابراین در طبقه‌بندی محتوایی سفر، حضور غالب و پررنگ‌تر یک مضمون و محتوا، در پیوند با سفر، ملاک قرار گرفتن در یک گروه در نظر گرفته شد.

۱-۶) پیشینه‌ی پژوهش

در زمینه سفر در حوزه‌ی ادبیات کهن، به‌ویژه در ادبیات عرفانی چندین پژوهش و رساله نوشته شده است؛ از آن جمله «سیر و سفر از منظر آیات و روایات» از مریم صادقی، پایان نامه

ارشد از دانشگاه قم استاد راهنما علی احمد ناصح (۱۳۸۵)؛ «بررسی سفر شعرای بزرگ شعر کلاسیک و بازتاب این سفرها در شعر آنان»، از فرشاد کشاورزبان مقدم، پایان‌نامه‌ی دوره‌ی کارشناسی ارشد پیام نور اهواز، استاد راهنما محمد شعبانی (۱۳۸۹)؛ «سفر در تصوف و عرفان»، نوشته‌ی ناصر محسنی‌نیا و اکرم علی‌بخشی، قم: آیت اشراق (۱۳۹۲)؛ «سفر در آداب صوفیه» تالیف رضا زاده، پایان‌نامه‌ی دوره‌ی کارشناسی ارشد دانشگاه تبریز استاد راهنما علی شریفی (۱۳۸۸)؛ در خصوص ادبیات معاصر تاکنون پژوهش و تحقیق مستقلی صورت نگرفته است. تنها چندین مقاله در این باره نوشته شده است. از آن جمله: «تمثیل رویا در شعر معاصر ایران»، اثر سید جعفر حمیدی و اکبر شامیان، فصلنامه‌ی پژوهش‌های ادبی، شماره‌ی ۹ و ۱۰، صص ۱۳۶-۱۱۱ (۱۳۸۴)؛ «دوسفر؛ بررسی منطق الطیر عطار و کتاب ما هیچ ما نگاه سهراب سپهری»، نوشته‌ی محمود فضیلت نشریه‌ی دانشکده ادبیات و علوم انسانی شهید باهنر کرمان، دوره‌ی جدید، شماره‌ی ۱۸ صص ۱۶۹-۱۳۹ (۱۳۸۴)؛ «بررسی چهار سفر روحانی و معنوی به دنیای پس از مرگ»، از ماندانا صدرزاده، پژوهش زبان‌های خارجی، شماره‌ی ۱۳، صص ۳۷-۵۰ (۱۳۸۱). در کتاب «امیرزاده‌ی کاشی‌ها» تألیف پروین سلاجقه نیز، فصلی به سفر در شعر شاملو اختصاص دارد که نویسنده بیشتر به شرح ساختاری شعرهای پرداخته است. همان‌طور که دیده می‌شود، تا کنون تحقیق جامع و مفصلی در خصوص بررسی و تحلیل سفر در شعر معاصر صورت نگرفته است.

فصل دوم

درآمد

۲-۱) سفر در اساطیر جهان و ایران

از آغاز پیدایش انسان، سفر با زندگی و سرنوشت او پیوند خورده است؛ چنان‌که آدم و حوا به عنوان اولین بشر، در طول زندگی خود، حداقل دو بار سفر کرده‌اند: یکی، سفر از «فردوس برین» به این «دیرخراب‌آباد» که از آن به «هبوط» یاد می‌شود و سفر دوم، سفری در جست‌وجوی یکدیگر بوده است؛ به نقلی، آدم در سرنوشت هند و حوا در جدّه فرود می‌آیند و آن دو برای یافتن هم عازم کعبه می‌شوند و در عرفات، یکدیگر را می‌یابند (یاحقی، ۱۳۸۶: ۳۰)؛ در نتیجه، اولین سفر، ناخواسته و اجباری به واقع نوعی تبعید بوده و سفر دوم، در جست‌وجوی نیمه‌ی گمشده‌ی یکدیگر و یافتن همراه و همدم بوده است. به طور کلی، سفرهای انسان‌های اولیه برای یافتن سرپناهی امن، خوراکی مناسب و آب و هوایی خوش بوده است و کم‌کم با پیدایش شهرنشینی و گسترش آن، جوامع مختلف با فرهنگ‌های گوناگون به وجود آمدند؛ همین امر سبب شد تا عوامل دیگری به انگیزه‌های سفر افزوده شوند؛ از آن جمله می‌توان به انگیزه‌هایی همچون: فراگیری دانش، طلب روزی و تجارت، زیارت بزرگان و مشایخ قوم، زیارت اماکن متبرکه، آشنایی با آداب و رسوم تازه و تحقیق درباره‌ی ملل مختلف اشاره کرد.

با بررسی اسطوره‌ها، افسانه‌ها و متون دینی هر قوم به عنوان کهن‌ترین منبع ادبی و تاریخی، دریافت می‌شود که سفر، در بیشتر حماسه‌ها و افسانه‌های کهن، زمینه و بستری مناسب برای تغییر و تحوّل فراهم آورده است؛ به طوری که یکی از ارکان مهم حماسه و افسانه‌های کهن به شمار می‌رود. «در هر حماسه سفرهای مخاطره‌آمیزی روایت می‌شود که یا اساس حرکت مبارزه‌ی قهرمان است و یا انتظام‌بخش رویدادهای درونی آن؛ و یا بخشی از حرکت رویدادها در زندگی قهرمانان یا قهرمان اصلی به آن وابسته است» (مختاری، ۱۳۷۹: ۲۸). سفری که در داستان‌های حماسی مطرح می‌شود، سفری در جست‌وجوی مردانگی، جاودانگی، اثبات برتری نژادی، پیروزی بر دشمنان، گسترش مرزها و به دست آوردن امنیت و آرامش است. این سفرها در قالب نبرد با